

ISSN 2306-7365 (Print)
ISSN 2664-0686 (Online)
Индекс 75637
DOI prefix: 10.47526

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТИ

HOCA AHMET YESEVI
ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ

1150 жыл
Әл-Фарабидің мерейтойы

175 жыл
Абай Құнанбайұлының
мерейтойы

YESEVI
ÜNİVERSİTESİ
HABARŞISI
Bilimsel Dergisi

ЯСАУИ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
№3 (117) 2020
шілде-тамыз-қыркүйек

БАС РЕДАКТОР

биология ғылымдарының докторы, профессор
АБДРАСИЛОВ БОЛАТБЕК СЕРІКБАЙҰЛЫ

YAYIN YÖNETMENİ

Prof. Dr.

ABDRASILOV BOLATBEK SERIKBAYULI

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор биологических наук, профессор
АБДРАСИЛОВ БОЛАТБЕК СЕРИКБАЕВИЧ

CHIEF EDITOR

Professor, Doctor of Biological Sciences
ABDRASSILOV BOLATBEK SERIKBAYEVICH

Индекстеледі/Tarama indeksli/ Индексируется/ Scanned indexes:
Index Copernicus, Directory of Research Journals Indexing

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

 Directory of
Research Journal
Indexing

ҚҰРЫЛТАЙШЫ:

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Журнал Қазақстан Республикасының Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі ұлттық агенттігінде 1996 жылғы 8 қазанда тіркеліп, Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігі Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінің №232-Ж куәлігі берілген.

Шығу жиілігі: 3 айда 1 рет. МББ тілі: қазақша, түрікше, ағылшынша, орысша. Тарату аумағы: Қазақстан Республикасы, алыс және жақын шетел. **Индекс №75637**. Журнал 2013 жылдың қаңтар айынан бастап Париж қаласындағы ISSN орталығында тіркелген. **ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online)**.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2018 жылдың 11 желтоқсандағы №1945 және 14 желтоқсандағы №1992 бұйрықтарымен журнал Комитет ұсынатын ғылыми басылымдар тізіміне Философия, Тарих, Педагогика және Филология бағыттары бойынша енгізілді.

KURUCU:

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Dergi 8 Ekim 1996'da Kazakistan Cumhuriyeti Basın ve Medya İletişim Ajansı tarafından tescillenmiş, Kazakistan Cumhuriyeti Yatırım ve Gelişim Bakanlığının, İletişim, Bilişim ve Bilgilendirme Komitesinin 232-J numaralı kimliği verilmiştir. Yayın Süresi: 3 ayda 1 defadır. Süreli Basın Yayın Dili: Kazakça, Türkçe, İngilizce ve Rusça. Dağıtım Bölgesi: Kazakistan Cumhuriyeti, uzak ve yakın yabancı ülkeler. **İndeks: 75637**. Dergi, Ocak 2013'ten bu yana Paris'teki ISSN Merkezi'nde kayıtlıdır. **ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online)**.

Bu dergi, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın 11/12/2018 tarih ve 1945 sayılı kararı ile 14/12/2018 tarih ve 1992 nolu kararı çerçevesinde Felsefe, Tarih, Pedagoji ve Filoloji alanlarında KC EBB tarafından tavsiye edilen bilimsel dergiler listesine dahil edilmiştir.

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави

Журнал зарегистрирован в Национальном агентстве по делам печати и массовой информации Республики Казахстан 8 октября 1996 года. Комитетом связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан выдано свидетельство №232-Ж.

Периодичность издания: 1 раз в 3 месяца. Язык ППИ: казахский, турецкий, английский, русский. Территория распространения: Республика Казахстан, дальнее и ближнее зарубежье. **Индекс №75637**.

Журнал с января 2013 года был зарегистрирован в Центре ISSN в городе Париже.

ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online).

Приказами Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан от 11 декабря 2018 года №1945 и от 14 декабря 2018 года №1992 журнал включен в перечень научных изданий в области Философии, Истории, Педагогике и Филологии, рекомендуемых Комитетом.

FOUNDER:

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

The Journal was registered by the Communication, Informatization and Information Committee Periodical press and information agency of the Republic of Kazakhstan on October 8, 1996, Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan issued a certificate № 232-G. Publication: 1 time in 3 months. Language PPP: Kazakh, Turkish, English, Russian. Territory of distribution: the Republic of Kazakhstan, near and far abroad. **Index №75637**.

The journal has been registered since January 2013 at the ISSN Center in Paris.

ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online).

Pursuant to the Order of the Committee for Control in Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated December 11, 2018 №1945 and December 14, 2018 №1992, the journal is included in the list of scientific publications in the field of Philosophy, History, Pedagogy and Philology, recommended by the Committee.

Бас редактордың орынбасары

педагогика ғылымдарының докторы, профессор Беркимбаев К.М.

Бас редактордың орынбасары

доцент, Ph.D. Пилтен Пусат

Жауапты хатшы

философия ғылымдарының кандидаты, доцент Балтабаева А.Ю.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Жұрынов Мұрат	- ҚР ҰҒА президенті, академик /Қазақстан/
Демиркөз Мелаяхат Білге	- профессор, доктор /Түркия/
Гржибовский Андрей	- м.ғ.д., профессор /Норвегия/
Капилла Хосе Э.	- профессор, доктор /Испания/
Корнилов Виктор	- п.ғ.д., профессор /Ресей/
Мырзақұлов Рэтбай	- ф.-м.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Мейер Бургхард	- профессор, доктор /Германия/
Турметов Батирхан	- ф.-м.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ташпынар Мехмет	- профессор, доктор /Түркия/
Сагироғлу Шереф	- профессор, доктор /Түркия/

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Ақбасова Аманкүл	- техн.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Акйол Хаяти	- профессор, доктор /Түркия/
Атемова Қалипа	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Бұлбұл Ибрагим	- профессор, доктор /Түркия/
Булуч Бекир	- профессор, доктор /Түркия/
Батырбаев Нұрлан	- з.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Гелишли Юджел	- профессор, доктор /Түркия/
Ергөбек Құлбек	- ф.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Есімова Шолпан	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Жетібаев Көпжасар	- т.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Жетпісбаева Бахытгүл	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Йылдыз Мұса	- профессор, доктор /Түркия/
Мырзалиев Бораш	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Томар Женгиз	- профессор, доктор /Түркия/
Торыбаева Жәмила	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Умбетов Өмірбек	- техн.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ұзақбаева Сақыпжамал	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ыдырыс Серікбай	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/

Yayın Yönetmen Yardımcısı
Prof. Dr. Berkimbayev K.M.
Yayın Yönetmen Yardımcısı
Doç. Dr. Pilten Pusat
Yayın Kurulunun Sorumlu Sekreteri
Doç. Dr. Baltabayeva A.Y.

DANIŞMA KURULU

Jurnov Murat	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Demirköz Melahat Bilge	- Prof. Dr. /Türkiye/
Grjibovskiy Andrey	- Prof. Dr. /Norveç/
Kapilla Jose E.	- Prof. Dr. /İspanya/
Kornilov Viktor	- Prof. Dr. /Rusya/
Myrzakulov Ratbay	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Meyer Burghard	- Prof. Dr. /Almanya/
Turmetov Batırhan	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Taşpınar Mehmet	- Prof. Dr. /Türkiye/
Sağiroğlu Şeref	- Prof. Dr. /Türkiye/

EDİTÖR KURULU

Akbasova Amankül	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Akyol Hayati	- Prof. Dr. /Türkiye/
Atemova Kalipa	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Bülbül İbrahim	- Prof. Dr. /Türkiye/
Buluç Bekir	- Prof. Dr. /Türkiye/
Batirbayev Nurlan	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Gelişli Yücel	- Prof. Dr. /Türkiye/
Ergöbek Kulbek	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Esimova Şolpan	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Jetibayev Köpjasar	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Jetpisbayeva Bahtıgül	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Yıldız Musa	- Prof. Dr. /Türkiye/
Myrzaliyev Boraş	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Tomar Cengiz	- Prof. Dr. /Türkiye/
Toribayeva Jamila	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Umbetov Ömirbek	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Uzabayeva Sahıpjamal	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Idırıs Serikbay	- Prof. Dr. /Kazakistan/

Заместитель главного редактора

доктор педагогических наук, профессор Беркимбаев К.М.

Заместитель главного редактора

доцент, Ph.D. Пилтен Пусат

Ответственный секретарь

кандидат философских наук, доцент Балтабаева А.Ю.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Журинов Мурат	- президент НАН РК, академик /Казахстан/
Демиркоз Мелаяхат Билге	- профессор, доктор /Турция/
Гржибовский Андрей	- д.м.н., профессор /Норвегия/
Капилла Хосе Э.	- профессор, доктор /Испания/
Корнилов Виктор	- д.п.н., профессор /Россия/
Мирзакулов Ратбай	- д.ф.-м.н., профессор /Казахстан/
Мейер Бургхард	- профессор, доктор /Германия/
Турметов Батирхан	- д.ф.-м.н., профессор /Казахстан/
Ташпынар Мехмет	- профессор, доктор /Турция/
Сагироглу Шереф	- профессор, доктор /Турция/

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Акбасова Аманкул	- д.техн.н., профессор /Казахстан/
Акйол Хаяти	- профессор, доктор /Турция/
Атемова Калипа	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Булбул Ибрагим	- профессор, доктор /Турция/
Булуч Бекир	- профессор, доктор /Турция/
Батырбаев Нурлан	- к.ю.н., доцент /Казахстан/
Гелишли Юджел	- профессор, доктор /Турция/
Ергобек Кулбек	- д.ф.н., профессор /Казахстан/
Есимова Шолпан	- д.э.н., профессор /Казахстан/
Жетибаев Копжасар	- к.и.н., доцент /Казахстан/
Жетписбаева Бахытгул	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Йылдыз Муса	- профессор, доктор /Турция/
Мырзалиев Бораш	- д.э.н., профессор /Казахстан/
Томар Женгиз	- профессор, доктор /Турция/
Торыбаева Жамила	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Умбетов Умирбек	- д.техн.н., профессор /Казахстан/
Узакбаева Сахипжамал	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Ыдырыс Серикбай	- д.э.н., профессор /Казахстан/

Deputy chief editor

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences Berkimbayev K.M.

Deputy chief editor

Associate Professor, Ph.D. Pilten Pusat

Responsible secretary

Associate Professor, Ph.D. Baltabayeva A.Yu.

EDITORIAL BOARD

Zhurynov Murat	- President of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, academician /Kazakhstan/
Demirkoz Melahat Bilge	- Professor, Doctor /Turkey/
Grijibovsky Andrey	- Doctor of Medical Sciences, Professor /Norway/
Kapilla Hose	- Professor, Doctor /Spain/
Kornilov Viktor	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Russia/
Myrzakulov Ratbay	- Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Meyer Burghard	- Professor, Doctor /Germany/
Turmetov Batyrhan	- Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Tashpinar Mehmet	- Professor, Doctor /Turkey/
Sagiroglu Sheref	- Professor, Doctor /Turkey/

EDITORIAL COUNCIL

Akbasova Amankul	- Doctor of Technical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Akyol Hayati	- Professor, Doctor /Turkey/
Atemova Kalypa	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Bulbul Ibrahim	- Professor, Doctor /Turkey/
Buluc Bekir	- Professor, Doctor /Turkey/
Batyrbayev Nurlan	- Candidate of Law, Associate Professor /Kazakhstan/
Gelisli Yucel	- Professor, Doctor /Turkey/
Yergobek Kulbek	- Doctor of Philology, Professor /Kazakhstan/
Essimova Sholpan	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/
Zhetibayev Kopzhasar	- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor /Kazakhstan/
Zhetpisbayeva Bakhytgul	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Yildiz Musa	- Professor, Doctor /Turkey/
Myrzaliyev Borash	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/
Tomar Cengiz	- Professor, Doctor /Turkey/
Torybayeva Zhamilya	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Umbetov Omirbek	- Doctor of Technical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Uzakbayeva Sakhipzhamal	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Ydyrys Serikbay	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/

Б.З. ИМАНМОЛДАЕВА*

*PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: zamanhankyzy@mail.ru*

ҰРПАҚТАР САБАҚТАСТЫҒЫ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ САҚТАУДАҒЫ ДІНИ НАНЫМДАРДЫҢ РӨЛІ

Бұл мақалада халқымыздың дүниетанымындағы ұрпақтар сабақтастығы туралы идеялар сараланды. Оның жеке отбасынан бастау алып, ұлт руханияты арқылы жүзеге асатындығына шолу жасалды, көне түркілік діни сенімдердің ұлттық бірегейлікті сақтай отыра, ұрпақтан-ұрпаққа сабақтасатындығы философиялық тұрғыдан талданды. Көне тәңіршілдік сенімнің көне түркі жазба ескерткіштеріндегі көріністерінің ұрпақтар арқылы жалғасқан менталитеттік көріністері сарапталды. Сонымен қатар, көк бөрі тотемінің көнеден бері сабақтасқан дүниетанымдық қырлары да ұлттық бірегейлікті сақтауға айтарлықтай ықпал еткендігі дәйектелді. Күнге (Митра) табыну дәстүрлері көне түркілік руханияттық бірегейлікті сақтауда айтарлықтай қызмет атқарғандығы да бұл сенімнің сабақтасқандығы бойынша ашып көрсетілді. Нәтижесінде, діни сенімдердің ұрпақтар сабақтастығы арқылы ұлттық бірегейлікті сақтаудағы негізгі қызметтері ұсынылды.

Кілт сөздер: ұрпақтар сабақтастығы, ұлттық бірегейлік, көне түркі, діни сенімдер, тәңіршілдік, бөрі тотемі, Күнге табыну.

B.Z. Imanmoldayeva

*PhD Doctoral Student, Abai Kazakh National Pedagogical University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: zamanhankyzy@mail.ru*

The Role of Religious Beliefs in the Preservation of National Identity Through the Succession of Generations

This article analyzes the worldview of our nation formed by generations. The analysis was conducted from the philosophical point of view and on the basis of the particular family's attitude towards ancient Turk religious beliefs and preservation of national identity. The article also discusses the evidences of ancient people's faith left on old Turkic manuscripts, and its trail left on the mentality of further generations. Moreover, it was found that the perception of the blue wolf totem, played a significant role in the preservation of the national identity. It was also revealed that a succession of generation to the Sun (Mitra), in ancient Turk worships, has a significance in keeping spiritual unity. As a result, the basic functions of preserving a national identity through succession of faith across generations were suggested.

Keywords: a succession of generations, national identity, ancient Turkic, worship, religious belief, totem of the blue wolf, cult of Mitra.

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

- Иманмолдаева Б.З. Ұрпақтар сабақтастығы арқылы ұлттық бірегейлікті сақтаудағы діни нанымдардың рөлі // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2020. – №3 (117). – Б. 49–59. <https://doi.org/10.47526.2020/2664-0686.005>

* **Cite us correctly:**

- Imanmoldayeva B.Z. Urpaqtar sabaqtastygy arqyly ulttyq biregeilikti saqtaýdaғы dinı nanymdardyń róli // Iasaýı úniversitetiniń habarshysy. – 2020. – №3 (117). – B. 49–59. <https://doi.org/10.47526.2020/2664-0686.005>

Б.З. Иманмолдаева

*PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет им. Абая
(Казахстан, г. Алматы), e-mail: zamanhankyzy@mail.ru*

**Роль религиозных убеждений в сохранении национальной идентичности
через преемственность поколений**

В статье анализируется мировоззрение нашего народа, формирующееся из поколения в поколение. Анализ с философской точки зрения проводился на основе частной семьи, отношении древнетюркских религиозных верований, сохранения национальной идентичности. Особенности менталитета, верования, передающиеся через поколения, раскрываются в анализе древнетюркских письменных памятников. Кроме того, выяснилось, что мировоззрения на тотем синего волка с древних времен значительно влияет на формирование национальной идентичности. Раскрыта также преемственность поклонения Солнцу (Культ Митры) в древнетюркских вероисповеданиях, имеющая значимость в сохранении духовного единства. В результате были предложены основные функции по сохранению национальной идентичности через преемственность вероисповеданий поколений.

Ключевые слова: преемственность поколений, национальная идентичность, древнетюркский, вероисповедание, тенгрианство, тотем синего волка, культ Митры.

Кіріспе

Қазіргі жаһандану заманында әлемдегі көптеген халықтар мен ұлттар ұлттық бірегейлікке ұмтылып отырғандықтан, кейбір мемлекеттер мульткультурализм идеясын аса қолдамайтындығы да рас. Сондықтан да, ұлттық бірегейлікті сақтау және оны нығайта түсу заман талаптарының бірі болып отырған шақта қойылып отырған мәселе көкейкесті ахуалды философиялық тұрғыдан зерделей түсуді талап етеді.

Екіншіден, адамзат табиғи-тарихи сабақтастығын сақтауға тиісті. Бұл сабақтастық пен рухани-мәдени мирасқорлық әлем дамуының заңдылығымен түйіседі. Сондықтан, осы еңбектегі сабақтастық идеясы қашанда, бүкіл жалпы адамзаттың өміршеңдігінің жалғастығы екендігі жөнінде айтылады. Олай болса, біздің тандаған тақырыбымыз өзінің осы ахуалдарға қатысты көкейкестілігін жариялай алады.

Үшіншіден, қазіргі кезде, мемлекетіміздің ұлттық идеясы қанат жайып келе жатқан кезеңде «Ұлы Даланың жеті қыры» деп аталған озық тарихи өркениеттік құндылықтарымыз халқымыз бірегейлікке ұмтылған сәттерде ұрпақтар сабақтастығы арқылы оны сақтау мен өркендете түсу аса маңызды фактор екендігі сөзсіз. Осыған байланысты, бұл диссертация тақырыбы аталған мәселелерді теориялық тұрғыдан зерттеумен байланысты болғандықтан, жұмыс қазіргі заман үшін өзекті болып табылады.

Төртіншіден, біз қарастырып отырған зерттеулер қазіргі заман талабының сұраныстарынан туындап отыр. Өйткені, ұрпақтар сабақтастығының кейбір рухани-мәдени және табиғи-биологиялық негіздері құлдырап келеді. Мәселен, еуропа халықтарындағы адам санының азаюы, өткен ұрпақ пен жас ұрпақ арасындағы кейбір түсінбеушілік арқылы туындайтын қайшылықтар, т.б. ұрпақтар сабақтастығының игілікті, оңды түрде сақталуын қалайды. Біздің жұмысымыз осындай мәселелердің шешілу қажеттілігінен туындайды.

Жастар мен өткен ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың тарихи тағдыры эволюциялық үдерістің заңды талабы болғандықтан қазіргі таңда оның шынайы мәні мен мағынасын ашып көрсетудің қажеттілігі артып отыр. Ендеше, аталған мәселелерді ғылыми философиялық тұрғыдан негіздеу кезек күттірмейтін мәселелердің бірі болып саналады.

Мақсаты

Ұлттық бірегейлікті сақтау қазіргі жаһандану заманында одан әрі өзекті бола түсті. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін, ұлттық бірегейлікті сақтауға табиғи және саяси-әлеуметтік

талаптар бойынша да ден қойды, ол сыртқы қатерлер мен ұлттық рухтың жандануына тікелей байланысты түрде құрылады. Еліміз ұстанып отырған Мәңгілік Ел идеясының да тарихи тамырлары тереңде жатыр, бүгін де осы идея аясындағы ұлттық біргеілікті одан әрі нығайта түсудің перспективасы құрылып, теориялық тұрғыдан болжамдар жасалуы тиіс.

Шешу жолдары

Сабақтастық, оның ішінде ұрпақтар сабақтастығы тек адамзатта ғана емес, бүкіл тірі табиғат пен биосфераға да тән қайталанып тұрған құбылыс. Ал жоғарыдағы катаклизм, ақырзаман туралы теорияларда, диалектикадағы шеңбер бойымен даму ілімінде, шындығында да, сабақтастық салыстырмалы, уақытша болып ұғынылады.

Ендеше, сабақтастықтың құрылымдық-семантикалық негіздеріне келсек, жуықтайтын ұғымдар мен негізгі атрибуттарын былайша жинақтап ұсына аламыз: үздіксіздік, жалғастық, мирасқорлық, іргелестік, ескі мен жаңаның ауысуы, берілу, трансформациялану, тасымалдану, үнемі қайталану, жаңару, даму, ілгерілеу, прогресс, байланыс және оның түрлері, т.б.

Әдістер

Философиялық тәсілдер қолданылды. Атап айтқанда, тарихилық пен логикалықтың бірлігі – көне замандардан бергі қалыптасқан ұлттық рух пен қазіргі дәуірдегі ұлттық идеяның сабақтастығы мәселесін зерделеуде, тұтастық пен жүйелілік – осы мирасқорлықтың өзіндік қисынын ашып беруде, синергетикалық тәсіл – И. Стенгерс пен И. Пригожиннің өздігінен реттелетін жүйе және ашық жүйелердің бифуркациясы, философиялық герменевтика мен феноменология – ұрпақтар сабақтастығы және ұлттық бірегейлік мәселелерін түсіндіріп беріп, оның санадағы көріністерін саралауда, психоанализ – сана астарындағы түйткілдерді түсіндіріп беруде, интеграция – әлеуметтану, саясаттану және т.б. жаратылыстану ғылымдарының пән аралық қатынастарын қолдану негізінде, генетикалық әдіс – аталған тақырып бойынша әрбір құбылыстың шығу тегін тереңірек ашып көрсетуде пайдаланылады.

Талқылау

Сабақтасу, яғни, өткенді тікелей қайталау немесе жай ғана механикалық жалғастық емес, ол қоғам дамуында жаңаруды керек ететін әлеуметтік прогрессивті құбылыс болып табылады. Сабақтасу сонымен қатар, көп жағдайда жағымды мәнде айтылады. Қарама-қарсы түсініктер үзілу, үздіктілік, қайталамалылық, жойылу, құру, т.б. жағымсыз мәнде айтылатын түсініктер. Бірақ қазіргі діндегі теософиядағы, діни философиядағы құдай болмысы үшін сабақтастық түсінігі қолданылмайды, себебі, құдай жалғыз, ол біреу, сабақтаспайды, ұрпағы да болмайды.

Бірақ, көне Гректердің құдайлар туралы аңыздарында, әсіресе, политеистік сарындағы діни дүниетанымдарында олардың ұрпақтары бар, тіпті, әкесі, анасы, баласы, т.б. болатын жайттар да кездеседі. Кейіннен, бұл ұғым жойылып, «антропоморфтанған құдайлар» болмысындағы сабақтастық қағидасы да бірте-бірте ұмыт бола бастады.

Сонымен қатар, сабақтастық кей сәттерде қағида, ұстын ретінде ғылыми айналымда қолданылатын түсінік екендігін де ескеруіміз керек. Мәселен, «сабақтастық қағидасы» синергетика, диалектика, логика, т.б. ілімдерде қолданылатын пәнаралық ұстанымдардың бірі болып табылады.

Халқымыздағы ұрпақтар сабақтастығы мен ұлттық бірегейліктің көне дәуірлеріне үңілген тарихшылар сақтар-ғұндар-түркілер-қыпшақтар-Алтын Орда-Қазақ хандығы болып сабақтасқандығын дәйектейді. Ғалымдар б.э. V ғасырларында ғұндар империясы ыдырағаннан кейін, 100-150 жылдан кейін олардың орнын басқан, генетикалық жағынан туыс түркі халықтары өздерінің Түркі қағанаты деп аталатын мемлекеттерін құрғандығын, олар да саяси-тарихи сахнада беделге ие болғандығын дәлелдеп жүр. Шыңғыс хан бастап,

оның ұрпақтарының құрған Алтын Орда мемлекеті, ол ыдырағаннан соң құрылған Қазақ хандығындағы өмір сүру ұстанымдарының, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлерінің, діни сенімдерінің сәйкес келетіндігі, географиялық жағынан бір аймақты қамтып жатқандығы, т.б. ұрпақтар сабақтастығы мен ұлттық бірегейліктің сақталуының көрінісі деп түсіндіреді.

Ұлттық бірегейлік қазіргі таңда белгілі бір этностың, халықтың, ұлттың өзіне-өзі сәйкес келуінен туындап жататын көп құрылымды құбылыс. Ол саяси-әлеуметтік, мәдени-рухани, экономикалық-тәжірибелік негіздері бар түсінік. Оның мәнін ашып алу үшін, алдымен, ұлттық бірегейлік ұғымын, біз, концепт ретінде қарастырамыз. Өйткені, ұлттық бірегейлік атауымен берілген жалпыға біріккен жеке құбылыстардың мағынасын жинақтайтын, мазмұны кеңірек, түбегейлі ашып көрсетуді қажет ететін жалпылама түсінік, мәнін толықтай танытын ұғым болып табылады.

Қорқыт Ата жырларында айтылғандай, ұрпақтар осындай табиғи заңдылықтың үш сатысы арқылы сабақтаса береді: «Атам өлді, Мен қалдым, Жері, жұрты менде қалды, Күні ертең мен де өлермін, Сен қаларсың» [1, 76-б.]. Бұл заңдылық тек түркі ғана емес, бүкіл адамзат баласына тән болуы тиіс құбылыс: аға ұрпақ – бүгінгі ұрпақ – келер ұрпақтың үздіксіз жалғастығы. Бұл тұстағы «Жері», «Жұрты» деген сөздің ішкі мағынасына ойыссақ, әрине, ол басқа халықтардың немесе ұлттардың жері мен жұрты емес, сол өзінің атасынан қалған жері, ол да кейіннен өзінің ұрпақтарына тағайындалады. Бұл толғаулар тек отбасына ғана қатысты айтылған сөздер емес, жалпы ұлтқа қарата бағытталған үндеулер. Яғни, философиялық астарлары ұрпақтар сабақтастығының бір нақты ақиқи куәсі сол – мекен еткен Жері екендігі. Мәселен, географиялық детерминизм бағытын қолдаушы Ш.Л. Монтескьенің пікірінше, ауа райы, тіршілік ортасы, т.б. сыртқы факторлар халықтың мінез-құлқын қалыптастырады дейді [2, 541-б.]. Олай болса, қоршаған орта ұрпақтар сабақтастығы арқылы ұлттық бірегейліктен айнымаудың жалпылама алғышарты болып табылады деп түсінуімізге болады.

Осыдан халқымызда: «Ит тойған жеріне, ер туған жеріне» деген отансүйгіштікті насихаттайтын мақал қалыптасқан. Бұл орайда: «Сонымен түркілердің келесі бір ғибадаты отаны мен туған жеріне деген кәміл сенімі мен махаббатынан туындап, ол Жер мен Суды культ ретінде қарауға алып келді», – деп атап көрсетілген пікірлерді [3, 18-б.] атауымызға болады.

Бұл ұрпақтар сабақтастығы мен ұлттық бірегейліктің тарихымыздағы геофизикалық негізге сүйенген көрінісі деп айта аламыз. Сондай-ақ, халқымызда ұрпақтар сабақтастығының биологиялық-әлеуметтік негіздерін толғаған идеялар да бар. Мәселен, Абай: «Жас қартаймақ, жоқ – тумас, туған – өлмек» [4, 23-б.],-деп адамзат эволюциясындағы ұрпақтардың алмасу заңдылығының табиғи негіздерін ашып көрсетеді. Немесе ол: «Дүние - үлкен көл, Заман - соққан жел, Алдыңғы толқын - ағалар, Артқы толқын - інілер, Кезекпенен өлінер, Баяғыдай көрінер»,-деп [4, 44-б.] ұрпақтар алмасқанмен, тұтас ұлттың сақталып отыратындығы туралы идеяны меңзейтін тәрізді. «Баяғыдай көрінер» деген жолдардың өзі сол халықтың өзінің тұтастай алғанда тұрақтылығын сақтап қалатындығын толғайды. Осыған орай, халқымыздағы ұрпақтар сабақтастығы мен бірегейлікті біз жеке мен жалпы қатынасына қарай былайша бөліп көрсетуді жөн көрдік: геофизикалық – тұтас ұлттық – әлеуметтік институттық (рухани және антопологиялық), құндылықтық – жеке отбасылық.

Жеке отбасылық ұрпақтар сабақтастығы сол шаңырақтағы ұрпақтарының дүниеге келіп, ата-анасының ізін жалғастыратын репродуктивтік қызметімен байланысты. Көптеген халықтарда, сондай-ақ, қазақ халқында да ұрпақсыздық іргелі өмірлік қайғы болып саналған. Сондықтан, ұрпағы жоқтар кей сәттерде қазақ қоғамында тұрмыс жағдайына қарамастан өмірлік мәртебесі де кей сәттерде төмендеу болып саналған.

Діни-мистикалық дүниетанымға, оның ішінде, аруаққа табыну салтымызға орай, ұрпақсыздар қайтыс болған әулие-әнбилердің мәйітінің басына түнеп, бала тілеген немесе халық емшілеріне барып жәрдем сұраған. Бұл дәстүр, шындығында, бүгінгі күнге дейін де

кездесіп отыратын жайт. Қорқыт ата жырларында «Дірсе хан ұлы Бұқаш хан әңгімесінің баяны» әңгімесінде Хандардың ханы Байындырдың қонақтау дәстүрінде «ұлы барларды – ақ отауға, қызы барларды – қызыл отауға кіргізіп, ұлы-қызы жоқтарды – қара отауға қондырыңдар, астына қара киіз төсеңдер, қара қойдың етін тартыңдар, жесе жесін, жемесе тұрсын да жүре берсін. «Ұлы-қызы жоқтарды Тәңірі де қарғайды, біз де қарғаймыз», - деп халыққа жар салған сәттен кейін, ұрпақсыз Дірсе ханның қайғырып жапа шегіп, Тәңірден жалбарынып бала сұрауы, ақырында ұрпақты болғандығы туралы оқиға [1, 17-18-бб.] осының айғағы.

Бұл екінші бір қырынан алғанда, бірегейлікке де қатысты. Генетикалық заңдылық бойынша, отбасындағы дүниеге келген ұрпақ анасына немесе әкесіне, қазақ халқы айтқандай, қанына тартады немесе ұрпағына «аузынан түскендей» деп қарата айтылған мәтелдер арқылы сипаттайды. Әрине, ұрпағы нақ сол тұлғаның өзі емес, бейне бір жаңартылған көшірмесі деуге де болады. Бұл да ұлт өкілі болған субъекті үшін ұлттық физиологиялық-психологиялық-ділдік ұлттық бірегейлікке ұрпақтар сабақтастығы арқылы ұмтылудың бүтін мен бөлшек қатынасындағы бөлшектер болып табылады. Мәселен, нақтырақ айтсақ, әр отбасы өзінің ұрпақтарын ұлттық рух пен ұлттық болмыс талаптарына сай тәрбиелесе, онда тұтас ұлтымыз бірегейленеді деген сөз.

Сондықтан да халқымыз ұрпақ тәрбиесіне баса көңіл бөлген. «Қызға қырық үйден, Ұлға отыз үйден тиым» салу дәстүрі бірнеше жүздеген жылдар бойы сақталып келе жатқан дәстүр. Дүниеге келген әрбір ұрпақ бір қырынан отбасының мүшесі болса, екінші бір қырынан халқының азаматы мен азаматшасы ретінде қабылданған. Ұрпақтардың қоғамдық өмірде әлеуметтенуі үшін салт-дәстүр мен әдет-ғұрып институты қондалған ережелер түрінде белгіленген. Ұрпақтардың биологиялық сабақтастығымен қатар олар ұлттық болмыс пен тіршілік ету дәстүрлерін, ұлт руханиятын алып жүруші субъектілер ретінде белгіленген.

Осы руханияттың арғы бастаулары діни сенімдерде жатыр. Көне алғашқы діни сенімдер ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып мыңдаған жылдар бойы сақталып келді. Себебі, діни сенімдер ұлт руханиятының бірегейлігінде басты роль атқарған еді. Ә. Нысанбаев пен Н. Аюпов атап өткендей: «Түркітілдес халықтардың философиялық ойындағы діни синкретизм және дүниетанымдық бағдардағы діндарлықтың басымдылығы. Түркілерде тәңіршілдік алдыңғы орында тұрғанымен, олардың мәдени тарихынан зороастризмнің де, буддизмнің де, манихейліктің де іздерін аңғаруға болады. Қатаң монотеистік ислам дінінің өзі бұл аймақта таза ортодоксалды күйінде тарала қоймады. Түркі халықтарының діни дүниетанымының дәстүршілдігі, оның жоғары синкреттілігі исламның түркілік реңге боялуына ықпал етті» [5, 5-б.] Түркілердің дүниетанымын және орта ғасырдағы ойшылдардың пікірлерін зерттеуші Жанұзақ Әкім: «Түркілер туралы орта ғасырдағы ұлы ғалым Махмұд Қашғаридің «Түрік тілдерінің лұғатында» былай деген: «Ұлы Тәңір айтады: «Менің бір тайпа қосыным бар. Оларды түрік деп атап, күншығысқа қоныстандырдым. Кейбір тайпаларға ренжісем, түріктерімді қарсы аттандырамын», - деген жолдарды негізге ала отырып, Түркі мен Тәңірі арасындағы өзіндік үндестікті ұсынады және Аттиланың «құдайдың қамшысы» деп аталғандығына да тоқталып өтеді [6, 9-б.].

Шындығында, әсіресе, тәңіршілдік сенімінде сол көне Түркі халықтарының дүниетанымы арқылы тұтас ділі құрылған еді. Көне түркілер өздерін Көк Тәңірінің ұлдарымыз деп түйсінген. Көне Түркі жазба ескерткіштеріндегі: «Жоғарыда көк тәңірі, Төменде қара жер жаралғанда, Екеуінің арасында адам баласы, Адам баласын басқаруға ата-бабам жаралды» [7, 56-б.], – деп басталатын жолдар ұлттық бірегейлену мен тәңіршілдік сенімінен айнымауды көздейтін ұстанымды білдіреді. Осы жолдар бірнеше ғасырлар бойы Түркі халқының рухтануы үшін қажетті және ұрпақтар сабақтастығы арқылы сақталған қағида болып айшықталды.

Күлтегін мен Білге қаған елдік идеясын басты орынға қойды. Халқының санының өсіп-өнуіне айрықша мән берді: «Аш халықты тойындырдым, Жалаңаш халықты киіндірдім» [7,

106-б.]. Түркі билеушілері халқының болашағы мен олардың тәуелсіздігіне алаңдады. Ол ұрпақтарының да отаншылдық сезімде тәрбиеленіп, елдікті сақтап қалу идеясынан туындап жатады.

Ғ. Есім де тәңіршілдіктің ұрпақтан-ұрпаққа сабақтасып, оның ұлттық рухтанушылықты үнемі-үздіксіз сақтап отырғандығы туралы өз ойын былайша тұжырымдайды: «Түркілердің Тәңір дүниеге көзқарасы қол жеткізілмейтін сыр. Көк Тәңіріне табыну адамды өркөкірек, келісімпаз емес болуға жетелейді, қаһармандық философиясын уағыздайды» [8, 20-б.].

Ұлттық бірегейліктің ұрпақтар сабақтастығы арқылы жалғасуындағы оның діни сенімдерге негізделген көріністерін халық тәлім-тәрбиесінің негіздері деп бағамдаған У. Жомирова өз ойын былайша тиянақтайды: «Түркі қағанаты, қарахан дәуіріндегі халық тәлім-тәрбиесі ежелгі формаларға – миф, шаманизм, зороастризм, суфизм, діни наным-сенімдерге негізделген» [9, 9-б.].

Себебі, көне діни сенімдер ғасырлар бойы руханияттық мәдениетте халық жадында сақталып келе жатқан ұлттық бірегейліктің басты түпнегіздерінің бірі. Тәңіршілдік арқылы бірегейленген ұлттық діл, кейде күңгірттеніп, кейде ықпалды фактор ретінде өріс алып отырған. Дегенмен, оның сарқыншақтары кейінгі түркі ұрпақтарының жадында, аретиптерінде сақталып қалып отырды.

Тәңіршілдік аңыздарында «Ақ Жол», «Қара Жол», «Ала жол» деп аталған рухтар болған. Олар жолға шыққандарды желеп жебеуші және кейде қиындыққа душар етуші ретінде түсінілген. Бүгінгі таңда да осы рухтарға қатысты түсініктер мен ұғымдардың сарқыншақтары жоқ емес. Себебі, алыс жолға шығу бір қырынан қатерлі болса, екінші бір қырынан жолаушы үйіне қайтқан сәтте мақсатына жетіп, «олжалы» оралуы тиіс. Осыған байланысты, сол көне дәуірлерден бері сақталып келе жатқан тәңіршілдік элементтерінің жолға байланысты айтылатын бата-тілектерінің бірі «Жортқанда жолың болсын, Қыдыр ата жолдасың болсын», «Аман барып, сау қайт!». Егер сапар ұзақ және қиыншылықты болса, сол рудың, ауылдың халқы жиналып, ас беріп, ақсақалдар оларға бата тілектер айтатын болған. Осы дәстүр бүгінгі күні де еліміздің көптеген өлкелерінде кездеседі.

Ұрпақтар сабақтастығы мен ұлттық бірегейліктің түпнегізі көне діни тотемдік сенімдердің бірі – көк бөріні құрмет тұту. Бұның пайда болу себебі, көне дәуірлердегі түркі халықтарының ата-бабаларының қасқырдан тарағандығы туралы мифтердің [10, 413–423-бб.] мазмұнымен байланысты. Осы аңыздың әрине, ұрпақтар сабақтастығындағы биологиялық қыры – мифтік сипат алуы мүмкін, ал экзистенциалдық қыры – ұрпақтар сабақтастығындағы бөрі рухын өздеріне көшірген халықтық сенімдермен келіп орайласады.

«Оғызнаме» мен «Қорқыт ата кітабында» қасқыр хайуанаттан гөрі, жағымды мифтік бейне түрінде сипатталады. Бірақ бөріге арнап құрбандық шалу, оған жалбарыну мен Аллаға сиынғандай тәуба ету сияқты сенім элементтері сол дәуірлерден бері тұрмыс-тіршілікте байқалмаған, тек оны тотем ретінде бағалаған. Бөрі тотемі тек ұрпақтардың тарихи жадысы арқылы жай ғана сақталып қойған жоқ, Түркі халқының тұрмысы мен жауынгерлік рухының бірегейлігін жалғастыруда да елеулі қызмет атқарды, бұл кейіннен де бірнеше ғасырларға ұласып, ХІХ-ХХ ғасырларда күңгірттен бастады.

Ә. Марғұлан да бөрі тотемінің тым көне замандардан бері сабақтасып келе жатқан дәстүр екендігін атап өте келе, оның элементтері қазіргі таңда айқынсыздау болып келетіндігіне де тоқталады [11, 12-б.]. Бұл бөрі тотемінің дүниетанымымыздағы сабақтастығы, әрине, Кеңес өкіметі тұсында жойылды деуімізге де болады. Тек халық арасында оны тікелей қасқыр деп атамай, «Итқұс», «Құртқа» деген атаулар берген. Бүгінгі таңдағы түсірілген «Шал» атты фильмде де осы бөрі рухы қылаң беріп отырады.

Ал оның ұрпақтар жадысы арқылы ұлттық бірегейлікті сақтауының мәні – мифологиялық қырында емес, тұрмысмәнділік жағында болып отыр. Бөрінің зоопсихологиясын зерттеушілер оның өміршең, алғыр, айлакер, намысшыл хайуан екендігін

атап өтіп жүр. Осындай сапаларды бойына жинақтаған түркі халқы бірнеше мың жылдықтар бойы өздерінің өршіл рухын сақтап келген.

Көне дәуірден алмасқан ұрпақтардың жадында сақталған сенімдердің бірі – Күнге табыну дәстүрі болған. Ол көне ғұн-сақ замандарынан бастау алып, кейінгі түркілердің сенімімен жалғасын тапқанмен, бүгінгі таңда жойылып кеткен деуімізге де болады. Дереккөздерде Ғұндар жайлы былай делінген: «Шаньюй ертемен күнге табыну үшін, кешке қарай айға табыну үшін шығады». Ғұндардан қалған бұл дәстүр түріктерге ауысты. Бұл ғұндардың алғашқы түріктер екендігі жайлы болжамды қуаттайды. Киіз үйлерінің есігі әрқашан оңтүстікке ашылған, Монғолиядан айырмашылығы осында. Таным бағдарында шығысты құрмет тұтушылық көне тас балбалдардан көрінеді. Тіптен, көне Түркі тілінде Шығыс алдыңғы жақ, батыс (кейінгі) арқа бет, ал оңтүстік – оң, солтүстік – сол жақ болып саналады. Күлтегін ескерткішінде былай делінеді: «Ілгері-күншығыс, оңға-түстік, кейін-батыс, солға-терістік». Бұл кеңістік орналасуының қатаң тәртібін бекітті» [12]. Күнге табынудың ұрпақтар алмасуындағы ділдік көріністері бірнеше ғасырлар бойы сақталғанмен, ол да бірте-бірте солғынданып, қазіргі таңда ол мүлде жойылды деп айта аламыз. Тек ділдік ұжымдық бейсанадағы сарқыншақтары бар. Мәселен, күн батып бара жатқан сәттегі ұйықтауға болмайтын табу – Күнмен талас ұйықтама; жиі сипатталатын күннің бейнесі – Күннің көзі; өмір сүрудің төменгі деңгейі – күн көріс (яғни, күннің жарығын көріп, тірі жүру); ұзақ өмір сүруге деген тілек – шырағың сөнбесін; өзгеге қарата айтылған эмоционалдық лебізді сөздер – күнім, айым, т.б. қазақ қыздарының есімдері – Күнсұлу, Күнім, т.б.

Сонымен қатар, «күн нұры» деген тіркеспен байланысты «Нұр» да қастерлі, кейде мистикалық тұрпатты болып келетін көнеден келе жатқан ұғым. Түркілердің мифологиялық санасында әйелдердің күн нұрынан жүкті болуы кездесіп қалатын жайт. С. Қондыбайдың зерттеулерінде айтылғандай: «Бәйтеректің түбінде, Нұрбұлақтың қасында Нұрдан жүкті болған Қанбибі» тоғыз айдан соң босанатындығы туралы миф» [13, 160-б.]. осының айғағы. Бүгінгі таңдағы «Нұрберген» деген ер адам есімі де осы сюжеттен қалған архетип болуы ықтимал.

Ал Ғ. Ақпанбек Нұрдың түрлерін айта келе, оның көне замандардан ислам дініне, одан бүгінгі заманға дейін сабақтасқан формаларын былайша көрсетеді: «Нұр сыддық – адалдық, әділеттілік, шындық; Нұр сабыр – төзімділік, табандылық, шыдамдылық; Нұр шәкір – қадірлеу, құрметтеу және қастерлеу; Нұр фәкір – тәкаппарлық, асқақтық; Нұр зәкір - көркем келбет, сипат. Аллаға мадақ; Нұр намаз – ғибадат ету, құлшылық жасау; Нұр ораза – өзін тыю, қанағат ету; Нұр иман – ақиқатты түсіну және сену; Нұр садақа – қайырымдылық жасау; Нұр пәк жан - әрқашан таза болу [14, 39-б.]. Шәкәрім Құдайбердиев Нұр туралы пайымдауларын қысқаша былайша сипаттап береді: «Нұр Жарық. Нұр Күннен, не оттан шықса да, жан-жағының бәріне күлтеленіп шығады» [15, 60-б.].

Ұрпақтар сабақтастығына тікелей қатысты және діни-мистикалық сипат алатын түркі халықтарындағы сенімнің бір түрі – ата-баба аруақтарына (онгондарға) табыну. Бұл тұста аруаққа табынуды фәнилік және бақилық деп ажыратып алуымызға болады. Яғни, осы дүниеде өмір сүріп жатқан әулие-әнбилер, аруақ қонған адамдар, қасиетті емшілер т.б. мен о дүниелік болған ата-баба рухының кеңістік пен уақыттан тыс әлемдегі кейінгі ұрпақтарын желеп-жебеуші ретінде және күнәһарларды жазалаушы түріндегі тарихи-әлеуметтік келбеті деп түсіндіруімізге болады.

Мәселен, С. Оспанов аруақ феноменін былайша тарқатып өтеді: «Аруақтылыққа ие болған адамның да, оны көріп, соның ықпалына енген, ерекшеліктерін көрген адамдардың да санасы, сенімі ерекше сапалық сипаттарға ие болады. Мысалы, аруақты батырдың соғыс кезінде сол аруағын шақырып, орасан күш пен батылдыққа ие болып жаудың шебіне тиіп, оны қақыратуы өзгелерге қуат берсе, жаудың үрейін ұшырады, басқаша айтқанда жеңіс айқын, күмәнсіз жақындайды... Міне осы айтылғандардың барлығы ертедегі тәңіршілдердің

ғана емес, соларды мойындайтын біздердің де саналарымызға онтологиялық әсер етеді. Яғни, бұл құбылыстарды тәңірлік тұрғысынан қаралған сана онтологиясының көріністері дей аламыз» [16, 265-б.].

Осыған байланысты, аруаққа табыну көне түркілік дәуірден бері сабақтасып келе жатқан ұрпақтар сабақтастығы мен оның дүниетанымындағы бірегей бірізділіктілігінің айқын нышаны екендігін көреміз. Бұл ұрпақтар сабақтастығы арқылы ұлттық бірігейлікті ерікті-еріксіз, саналы-бейсаналы түрде сақтаудың халқымыздағы діни сенімдік және тарихи-әлеуметтік көрінісі екендігі туралы тұжырым жасауымызға болады.

Бұнда, біріншіден, аруақтарға сыйыну арқылы ұрпақтардың жалғасуының генетикалық тұрғыдан негізделген, канондалған ұстанымдары жатыр. Себебі, басқа этнос немесе ұлттар өзінің тарихи эволюциясына, туысқандық тамырларынан тыс о дүниелік болғандарға сыйынбайтындығы белгілі жайт. Сондықтан да, қандай да болмасын аруаққа сыйыну сол аруақтың өзімен туыстық байланысын түйсінеді, сезінеді. Бұл ұлттық бірегейлікті сақтаудың, аруақтардың рухын өзіне көшірмелеудің халықтық дүниетаным мен өміріндегі маңызды буыны еді. Мәселен, Абылай хан жауға шапқан сәтте өзінің атасы Абылайдың атын атап аруақтар шақырады. Осы мысалдан ұрпақтар сабақтастығы негізіндегі ұлттық бірегейліктің сақталуының генетикалық шарттарын анық аңғаруға болады.

Бұндай өз ата-бабасының аруағына сыйыну дәстүрлері бүгінгі таңда да еліміздің кейбір өлкелерінде көрініс тапқан немесе көмескіленген күйде болса да байқалып қалады.

Екіншіден, бұл тұстағы ұрпақтардың ділі мен дүниетанымы арқылы жалғасқан сол халықтың болмысын сақтауға деген ұмтылыс, әрі мистикалық, әрі императивті түрде тағайындалған деуімізге де болады. Санаға бұйырылған жағымды императивтер «Аруақ қолдасын», «Ата-бабаның аруағы желеп-жебеп жүре берсін» деген сияқты ыңғайлармен қолданыс тапса, үрей туғызатын императивтер «Аруақ атсын», «Аруақ атқан оңалмас», «Ата-баба аруағын қорлама», т.б. қуатты сөздер арқылы берілген. Себебі, аруақтардың кейінгі ұрпақтарына ықпал етуінің магиялық ықпалы бар деген ұғым қазіргі таңда да сақталып қалған. Ол ұлттық бірегейлікті сақтап отыратын о дүние әлеміндегі әрі «өлі», әрі «тірі» тұлғаларға қатысты құбылыс. Халықтық дүниетанымдағы аңыздарда да Қорқыт ата туралы «Өлі десем өлі емес, тірі десем тірі емес» деген сөздердің халық жадында сақталып қалуы осыдан болса керек.

Үшіншіден, кейінгі ұрпақтар аруақтарға сыйыну арқылы өздерінің және одан кейінгі ұрпақтарының ұлттық бірегейлігін сақтап қалуға ұмтылады, ол халықтың ділі мен өмір сүру салттарының сақтаушысы мен дұрыс жолдан ауытқымауының кепілі іспеттес болған. Бүгінгі таңда да аруаққа табыну кең құлаш жайған күйде сақталмаса да, кездесіп қалады. Батырлардың, билердің, әулиелердің, тіпті өзінің марқұм болған ата-бабасының рухына құран бағыштау, жеті шелпек пісіру сияқты дәстүрлер осының айғағы. Бұл тек дәстүр сабақтастығы емес, биологиялық та, мистикалық та дүниетаным бойынша жалғасқан ұлттық бірегейлікке деген ұмтылыстың көріністері деп айта аламыз.

Төртіншіден, бұл құбылыстың біз қарастырып отырған мәселеге тікелей қатысты қыры – ұрпақтан-ұрпаққа берілетін адам бойындағы осы тылсым қасиет. Жоғарыда атап өткендей, тірі аруақтар о дүниелік болар сәтінде немесе қайтыс болған соң, өзінің осы емшілік немесе көрегендік қасиетін өзінің ұл-қыздарының немесе жақын туыстарының біріне «аманаттайды», «мұраға қалдырады», «тасымалдайды» деген ұғымдармен айтуымызға да болады. Осыған орай, қазіргі таңда да тарихи дәуірлердегі әйгілі, елге сыйлы аруақты адамдардың ұрпақтары осы құндылықты сақтап, өзінің бойына дарыта алған сәтте оның қоғамдық ортадағы беделі өсе түседі немесе сол әулеттің ұрпағы ретінде қастерленеді.

Дегенмен, бұл құбылыстағы уақыттың шарттылығы ауысып келе жатқан бірнеше ұрпақтардың тарихи жадысында сақталып отыратындығымен ерекшеленеді. Ол мүмкін, үшінші, төртінші, т.б. атасы болуы мүмкін. Бірақ, болашақ келер ұрпақтарға сыйыну кездеспейді, демек, ол тек тарихи-ретроспективтік танымның шеңберінде сақталады.

Осыдан, қазақ халқында «жеті ата» феномені қалыптасқан. Әрбір «осы заманғы» ұрпақ өзінің жеті атасын білуі шартталған. Осыған орай, Қазақ халқында «Жеті атасын білмеген жетесіз» деген қатаң салтқа негізделген «дала білімдері» сақталған. Сондықтан да, жеті атаның өткен мен болашақ үлгісіндегі көрнекті үлгісі құрастырылған.

«Жеті атаңды білмей қалсаң әке кіретін жерден тесік таба алмайтын, жетесіз баланы өсіргені үшін. Қазір атасын, әкесін ғана біліп, қалған аталас ағайындарын білмей жатқан балалар көбеюде. Біз бұнымызбен сүмелек жастардың кесірінен, мүгедек ұрпақ таратамыз. Бұрын қазақ оқымаса да таза қанды ұрпақ тарату үшін салт-дәстүрге жеті атаны енгізген. Қазір біз оқып, тоқысақ та ата-бабамыздың жолын ұмытудамыз, ол үшін кәсіптік білім тоқып, диплом алмай тұрып, адамгершілікті үйреніп алғанымыз жөн. Ойланайық, дені сау ұрпақтың ата-бабасы болғымыз келсе. Билік қолға түссе, осы жеті атаны Конституцияға бап қылып енгізер едім» [17] деген сияқты қоғамдық пікірлер ұрпақтар сабақтастығындағы ұлттық бірегейлікті сақтауды заңдастыру қажет деген тұжырым жасап отыр.

Бұнда «Бала, әке, ата, арғы ата, баба, текті ата, түп ата» деген түзілім арқылы ретроспективті бағдар құрылса, «Ата, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене, туажат» тізбегі арқылы ұрпақтардың перспективті жобасы жасалады және олардың әрқайсысының өзіндік атаулары болғандығы да белгілі жайт.

Бұндай ұрпақтар сабақтастығы біздің халқымызда тек вертикалды уақыт бойынша емес, горизонталды үлгіде де қатаң сақталған, олар сабақтастықтың генетикалық байланысы мен қатынасына негізделген: «Баба – арғы ата, үлкен ата Ата – әкесінің әкесі, бергі ата Әже – әкенің шешесі, үлкен әже Әке – өзінің туған әкесі, Ана – өзінің туған шешесі, Аға – өзінен үлкен ер бала, Апа – өзінен үлкен қыз бала, Қарындас – өзінен кіші қыз бала, Іні – өзінен кіші ер бала, Сіңлі – ападан кейінгі қыз бала, Ағайын – бауырлас, аталас адамдар, Нағашы – шешесінің туыстары, Қайын жұрт – әйелінің немесе күйеуінің туыстары, Жеңге – ағаның әйелі, Жезде – апасының күйеуі, Келін – інісінің әйелі, Күйеу бала – сіңлінің күйеуі, Жиен – ападан не қарындастан туған бала, Жиеншар – жиеннен туған бала, Бөле – шешенің апасы не сіңлісінің ұл-қыздары, Балдыз – әйелінің інісі, не сіңлісі, Бажа – әйелінің әпкесінің не сіңлісінің күйеуі, Абысын – қайын ағасының әйелі, Ажын – қайын інісінің әйелі, Құда – күйеу мен қалыңдықтың аталары мен әкелері, аға-інілері мен туған-туысқандары, Құдағи – қарама-қарсы жақтың әжелері, шешелері, апалары, Құдаша – қарама-қарсы жақтың сіңлілері, Бел құда – туылмаған (белдегі) балаға ниет қылысқан құдалар, Бесік құда – бала туылған кезден ниеттескен құдалар, Қарсы құда – екі құда бір-бірінен қыз алысуы, Бас құда – бір-бірімен қыз алысып, қыз беріскен қат-қабат құдалар, Жанама құда – екі жақтың сөзін сөйлер құдалар (Бас құданың жанына еріп келген жора-жолдастары), Бауыздау құда – мал бауыздағанда бата берген құда, Немере – ата-ананың ұлынан туған бала, Шөбере – немереден туған бала, Шөпшек – шөбереден туған бала, Немене – шөпшектен туған бала Туажат – неменеден туған бала, Жүрежат – туажаттан туған бала, Жегжат – жүрежаттан туған Жұрттың Баласы» [18]. Бұл бүкіл қазақ халқына ортақ туыстық құрылымдық жүйе ретінде бүгінгі заманға дейін сабақтасқан этикалық, генетикалық, дифференциациялық жүйе деуімізге болады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, діни сенімдердің ұрпақтар сабақтастығы арқылы ұлттық бірегейлікті сақтаудағы негізгі қызметтерін былайша жинақтап көрсетуімізге болады.

1. Дін мен діни сенім санаға қуатты ықпал ете алатын халықтық руханият болып табылады. Ол көне замандардағы ата-бабалар дәуірінен бері сақталған бұлтартпас канондар мен «бұйрықтардың» жиынтығы болғандықтан, келер ұрпақ оны сөзсіз мойындауы және сақтауы тиіс. Сондықтан, сабақтасқан ұрпақтар үшін өмір сүрудің дәстүрлі жолы болып белгіленгендіктен, олар діни сенімдерді тарихи жадыда тасымалдаушылар ғана болып табылады. Олай болса, ұлттық руханияттық бірегейлікті осы тасымалдаушылар сақтап отырады.

2. Діни сенім мен діндер бұған дейінгі тарихи дамуда ұлт руханиятының негізі болған, қазір де сол қызметін сақтап келеді. Көне дәуірлерде халықтық дүниетаным мен діл, әсіресе, дінге қарай бағдарланды. Ол кезеңде, әрине, арнайы білім беру жүйесі, ғылым, саяси күрделі жүйе, т.б. рухани мәдениет салалары болмағандықтан, дін тарихи жадыда басымдылық алып, ұрпақтарымыздың рухани қажеттіліктерін қанағаттандыратын бірден-бір құрал болатын. Сондықтан да ұрпақтар ерікті-еріксіз түрде діни руханияттан сусындап, оны өз еріктерімен мойындап, келер ұрпаққа жеткізіп отырды.

3. Этностық генетикалық тұтастық та айтарлықтай ықпал етті. Жоғарыда айтқандай, ғұндар-түркілер-қыпшақтар-Алтын ордалықтар-қазақтар болып сабақтасқан атауы басқаша, бірақ түбі бір түркілік діл қандастық пен биологиялық сабақтастыққа да негізделгендіктен, ол халықтардың руханияттығы, әсіресе, діни сенімдері өздігінен-ақ сабақтасатындығы белгілі жайт.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қорқыт ата кітабы / Түрік тілінен аударған Б. Ысқақов. – Алматы: Жазушы, 1994. – 160 б.
2. Монтескье. О духе законов // Антология мировой философии. В 4-х т. – Т.2. – М.: Мысль, 1970. – 776 с.
3. Рыскиева С. Көне Түркілердің діни дүниетанымы // Қазіргі заман: Пікірлер әлемі. Философия альманахы. – 2009. – №1. – 15–21-бб.
4. Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығармалары. Екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2002. – Т2. – 336 б.
5. Нысанбаев А., Аюпов Н. О тюркской фальсафе. Тюркское мировоззрение и ислам. Тюркская философия: десять вопросов и ответов. – Алматы: КИЦ ИФиП МОН РК, 2006. – С. 5–76.
6. Әкім Ж. Қазақ идеясы. Түркі өркениеті негізінде. – Алматы: Өлке, 2006. – 232 б.
7. Айдаров Ғ. Орхон ескерткіштерінің тексі. – Алматы: Ғылым, 1990. – 220 б.
8. Есім Ғ. Хақим Абай. – Алматы: Білім, 1995. – 192 б.
9. Жомирова У. Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанындағы халықтық педагогика негіздері: пед. ғыл. канд. ... дисс. автореф. – Алматы, 2007. – 24 б.
10. Ежелгі көшпелілер дүниетанымы. Жиырма томдық. – 1-том. – Астана: Аударма, 2005. – 496 б.
11. Марғұлан Ә. Шығармалары. 14 т. – Т.3. – Сарыарқа петроглифтері. Бөрі тотемі бейнеленген жартастар гравюралар. – Т.4. Ислам дінінің келуіне дейінгі Ұлытау төңірегіндегі тас мүсіндер / Құрастырған Д.А. Марғұлан. – Алматы: Дайк-Пресс, 2003. – 246 б.
12. Исламға дейінгі Қазақстандағы діни наным-сенімдер тарихы // <https://e-history.kz/kz/contents/view/692> [Электронды ресурс]
13. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – Бірінші кітап. – 516 б.
14. Ғұзыхан Ақпанбек. Қазақтардың дүниетанымы. – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 56 б.
15. Құдайбердіұлы Ш. Үш анық. – Алматы: Қазақстан: Ғақлия. ғыл.-әдеби орталығы, 1991. – 80 б.
16. Оспанов С. Арғытектану негіздері: тәңірлік пен жаратушылық ілімді зерттеудің ғылыми-практикалық мәселелері. – Алматы: Арыс, 2009. – 424 б.
17. Құскенов С. Ата, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене, туажат немесе бала, әке, ата, арғы ата, баба, текті ата, түп ата деп қазақ халқы айтушы еді [Электронды ресурс] <https://interesnoe.me/source-72058501/post-1193986>
18. Қазақ халқының туыстық атаулары: Баба – арғы ата, үлкен ата [Электронды ресурс] <https://interesnoe.me/source-31643537/post-4996788>.

REFERENCES

1. Qorqyt ata kitaby / Túrık tilinen aýdarǵan B. Ysqaqov. – Almaty: Jazýshy, 1994. – 160 b.
2. Monteske. O dýhe zakonov // Antologua mirovoi filosofii. V 4-h t. T.2. – M: Mysl, 1970. – 776 s.
3. Ryskieva S. Kóne Túrıklerdiń dini dúnietanymy // Qazirgi zaman: Pikirler álemi. Filosofua almanahy. – 2009. – №1. –15-21-bb.
4. Abai (Ibrahim) Qunanbaev. Shyǵarmalary. Eki tomdyq tolyq jinaǵy. – Almaty: Jazýshy, 2002. – T2. – 336 b.
5. Nysanbaev A., Aıǵpov N. O tıyrkskoi falsafe. Tıyrkskoe mirovozzrenie i islam. Tıyrkskaia filosofua: desiat voprosov i otvetov. – Almaty: KITs IFıP MON RK, 2006. – S. 5-76.
6. Ákim J. Qazaq ıdeiasy. Túrki órkenieti negizinde. – Almaty: Ólke, 2006. – 232 b.
7. Aıdarov Ğ. Orhon eskertkishteriniń teksı. – Almaty: Ğylym, 1990. – 220 b.
8. Esim Ğ. Hakım Abai. – Almaty: Bilim, 1995. – 192 b.
9. Jomirova Ý. Júsip Balasaǵunnyń «Qutty bilik» dastanyndaǵy halyqtyq pedagogıka negizderi: ped. ğyl. kand. diss... avtoref. – Almaty, 2007. – 24 b.
10. Ejelgi kóshpeliler dúnietanymy. Jıyrma tomdyq. –1-tom. Astana: Aýdarma, 2005. – 496 b.
11. Marǵulan Á. Shyǵarmalary. – 14 t. – T.3. – Saryarqa petroglıfteri. Bóri totemi beinelengen jartastar graviýralar. – T.4. Islam dininiń kelýine deingi Ulytaı tóniregindegi tas músinder / Qurastyrǵan D.A. Marǵulan. – Almaty: Daik-Press, 2003. – 246 b.
12. Islamǵa deingi Qazaqstandaǵy dini nanyım-senimder tarihy // <https://e-history.kz/kz/contents/view/692> [Elektrondy resýrs]
13. Qondybai S. Arǵyqazaq mifologiasy. – Almaty: Daik-Press, 2004. – Birinshi kitap. – 516 b.
14. Ğuzyhan Aqpanbek. Qazaqtardyń dúnietanymy. – Almaty: Qazaq ýniversiteti, 1993. – 56 b.
15. Qudaiberdiuly Sh. Úsh anyq. – Almaty: Qazaqstan: Ğaqlıua. ğyl.-ádebı ortalyǵy, 1991. – 80 b.
16. Ospanov S. Arǵytektaný negizderi: táńirlik pen jaratýshylyq ilimdi zertteýdiń ğylymı-praktıkalyq máseleleri. – Almaty: Arys, 2009. – 424 b.
17. Quskenov S. Ata, bala, nemere, shóbere, shópshek, nemene, týajat nemese bala, áke, ata, arǵy ata, baba, tekti ata, túp ata dep qazaq halqy aıtýshy edi [Elektrondy resýrs] <https://interesnoe.me/source-72058501/post-1193986>.
18. Qazaq halqynyń týystyq ataýlary: Baba – arǵy ata, úlken ata [Elektrondy resýrs] <https://interesnoe.me/source-31643537/post-4996788>.

**ЯСАУИ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
YESEVI ÜNİVERSİTESİ HABARŞISI**

Редакцияның мекен-жайы
*161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29В, Бас ғимарат, 404-бөлме*
☎(8-725-33) 6-38-26
E-mail: khabarshi.iktu@ayu.edu.kz

Ғылыми редакторлар: ф.ғ.к., профессор Сердәлі Бекжігіт,
ф.ғ.к., доцент Мансұров Нұрлан,
ф.ғ.к. Семіз Кенан
Аға редактор: Әбілдаева Гүлжан
Редактор: Садыкова Айгүл

Жарияланған мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді.
Мақала мазмұнына автор жауап береді.
Қолжазбалар өңделеді және авторларға қайтарылмайды.
«Ясауи университетінің хабаршысына» жарияланған материалдарды
сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.

*Журнал Қожса Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университетінің
«Тұран» баспаханасында көбейтілді.*
Басуға 30.09.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 60X84/8. Қағазы офсеттік.
Шартты баспа табағы 22.5. Таралымы 200 дана. Тапсырыс 723. ©

Баспахана мекен-жайы:
*161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29В, 2-ші ғимарат*
☎(8-725-33) 6-37-21 (1080), (1083)
E-mail: turanbaspasi@ayu.edu.kz